

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.27>

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В АРХІТЕКТОНІЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Сікан Ольга Миколаївна,
аспірантка кафедри
кримінального права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна)

У науковій статті досліджено проблемні питання визначення об'єкта злочину «домашнє насильство». Зазначено, що розташування складу злочину «домашнє насильство» в розділі «Злочини проти життя та здоров'я особи» не повною мірою відображає специфіку та зміст суспільних відносин, яким спричиняється шкода або ж створюється загроза її заподіяння. Зауважено, що форми вчинення суспільно небезпечного діяння й відповідні наслідки його вчинення дають змогу стверджувати, що основний безпосередній об'єкт цього злочину не обмежується лише здоров'ям особи. За такої законодавчої конструкції поза межами кримінально-правової охорони залишаються сімейні відносини, яким зазначеним злочином обов'язково заподіюється шкода, що не повною мірою відображає суспільну небезпечність злочинного діяння. З метою належного захисту сімейних відносин вбачається за доцільне в Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачити окремий розділ «Злочини проти сім'ї» та перенести до нього злочин «домашнє насильство», який першочергово й в обов'язковому порядку посягає на сімейні відносини. Розглянуто проблему визначення дефініції злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, і підтримано позицію науковців, що злочин, пов'язаний з домашнім насильством, – це злочин, який, по-перше, передбачений ст. 126-1 КК; по-друге, містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; по-третє, поєднаний з обтяжуючою обставиною, передбаченою п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК «Вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК в частині «Вчинення злочину <...> у присутності дитини».

Ключові слова: домашнє насильство; злочини, пов'язані з домашнім насильством; сім'я, сімейні відносини, об'єкт кримінально-правової охорони.

DOMESTIC VIOLENCE IN ARCHITECTONICS THE CRIMINAL LAW

Sikan Olha Mykolaivna,
Graduate Student of the Department
of Criminal law
(National University
“Odessa Law Academy”, Odesa, Ukraine)

The scientific article explores the problematic issues of defining a domestic violence crime object. It is noted that the placement of the crime of “domestic violence” in the section “Crimes

against life and health of a person” does not fully reflect the specificity and content of social relations that cause harm or threaten to cause it. It is noted that the forms of committing a socially dangerous act and the corresponding consequences of its commission make it possible to state that the main direct object of this crime is not limited to the health of the individual.

In such a legislative structure, family relations remain outside the scope of criminal and legal protection, which necessarily causes harm to the crime, which, accordingly, does not fully reflect the public danger of the crime. In order to ensure proper protection of family relations, it is considered appropriate in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine to provide for a separate section on “Crimes against the family” and, in particular, to transfer to it the crime of “domestic violence”, which primarily and without fail encroaches on family relations.

The problem of definition of crimes related to domestic violence is considered and the authors’ position is supported that the crime related to domestic violence is: a) the crime envisaged by Art. 126-1 of the Criminal Code; b) a crime that contains the qualifying feature of “committing an offense against a spouse or former spouse or other person with whom the perpetrator is (was) in a family or close relationship”; c) the crime, combined with the aggravating circumstance provided for in paragraphs 6-1 of Part 1 of Art. 67 of the Criminal Code “committing an offense against a spouse or former spouse or other person with whom the perpetrator is (was) in a family or close relationship” and p. 6 h. 1 Art. 67 of the Criminal Code in the part “committing a crime... in the presence of a child”.

Key words: domestic violence, family, family relations, criminal defense, crime.

Постановка проблеми та її актуальність. Євроінтеграційні прагнення України й перспектива набуття повноправного членства в Європейському Союзі вимагають упевнених і рішучих кроків у вирішенні найгостріших і найболючіших питань наближення національного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Одним з основних і надзвичайно важливих питань у контексті зазначеного постає імплементація основних засад і принципів гендерної політики й виконання міжнародних зобов’язань щодо запобігання й боротьби з домашнім насильством і насильством за ознакою статі як невід’ємних складових забезпечення основоположних прав людини й гендерної рівності, що прямо передбачено Глобальними цілями сталого розвитку ООН на 2016–2030 рр. (Ціль 5) [1] і Стратегією гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 рр. (Стратегічна ціль 2) [2].

За останні десятиліття міжнародною спільнотою було здійснено революційні кроки та прийнято низку міжнародних актів і рекомендацій, спрямованих на захист, запобігання, судову відповідальність і вироблення стратегії у сфері протидії насильству за ознакою статі та домашньому насильству. Зокрема, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у своїй Загальній рекомендації № 19 рекомендував державам вжити систему заходів, спрямованих на подолання домашнього насильства та його наслідків, серед яких забезпечення ефективного захисту від домашнього насильства, запровадження ефективних процедур подання скарг і засобів судового захисту, включно з компенсаціями для жертв насильства [3]. Велике значення сім’ї та ролі жінки в ній також надається в інших конвенціях і деклараціях, до яких належать Загальна декларація прав людини (Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (Резолюція 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї, додаток), Конвенція про громадянство заміжньої жінки (Резолюція 1040 (XI), додаток), Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу (Резолюція 1763 А (XVII), додаток) і наступна Рекомендація до неї (Резолюція 2018 (XX), Найробі-ські перспективні стратегії у сфері поліпшення становища жінок [4].

На виконання міжнародних зобов'язань Законом України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (далі – Закон) [5] були внесені зміни до Кримінального кодексу України, за результатами яких з'явилися нові законодавчі положення й було криміналізовано домашнє насильство. Так, Кримінальний кодекс України доповнено ст. 126-1, що передбачає кримінальну відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [6].

До цього в Україні не існувало нормативно-правового терміну та кримінального злочину «домашнє насильство». Не містив ефективних заходів припинення такого насильства, впливу на кривдника й допомоги постраждалим особам і схвалений ще у 2001 р. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [7], хоча й зазначав правові й організаційні засади запобігання насильству в сім'ї та юридичну відповідальність за вчинення таких дій. Кримінальне законодавство України також не містило спеціальних норм, що передбачали б кримінальну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї або розглядали б вчинення такого насильства між особами, які перебувають у сімейних чи близьких стосунках, як кваліфікуючу обставину або обставину, що обтяжує покарання. Відповідні дії кваліфікували як адміністративне правопорушення.

Прийняття зазначеного Закону обумовило введення в правовий обіг нових понять і механізмів. Зважаючи на те, що більшість понять є новелами для національного законодавства, вкрай необхідно на початковому етапі акцентувати увагу на необхідності чіткого визначення ознак складу злочину, дефініцій і диференціації понять з метою забезпечення належної кваліфікації суспільно небезпечних діянь, розмежування суміжних складів, усунення конкуренції кримінально-правових норм і підвищення ефективності дії кримінального закону, що своєю чергою обумовлює актуальність досліджень у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему насильства, у тому числі кримінальної відповідальності за домашнє насильство, досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема Н.К. Асанова, О.Л. Беспаль, В.В. Вітвіцька, О.М. Василенко, А.А. Вознюк, А.О. Галай, М.В. Герасименко, О.М. Гуміна, Н.І. Гнатюк, О.М. Джурджи, О.О. Дударов, Д.П. Євтеєва, О.І. Зазимко, О.М. Ільяшенко, О.О. Книженко, Д.А. Корецький, О.О. Кочемировська, О.В. Ковальова, Л.Д. Крамаренко, Л.В. Крижна, К.Б. Левченко, Л.В. Левицька, С.Б. Мілованова, А.Б. Орлов, П.П. Підюкова, П.Г. Пономарьова, О.І. Савка, Г.М. Самілик, М.Ю. Самченко, Н.Б. Шамрук, О.П. Шамрук, О.В. Шевцова, В.М. Щербина-Прилука, М.І. Хавронюк, А.А. Ходоренко, Г.О. Христова та інші.

Зокрема, проблему насилля над жінками досліджували такі науковці, як О.Б. Андрєєва, О.О. Бодальов, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, С.І. Голод, Б.М. Гузик, Л.В. Максименко, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В. Столін.

Незважаючи на досить жвавий науковий інтерес та велику кількість фундаментальних досліджень у зазначеній сфері багато питань залишаються відкритими для дискусії.

Метою дослідження є вивчення проблемних питань кваліфікації й ознак складу злочину «домашнє насильство», аналіз його місця розташування в загальній системі злочинів для розуміння механізму злочинного впливу, ступеня суспільної небезпеки й підвищення ефективності дії кримінально-правової норми.

Викладення основного матеріалу. Так, як слушно зауважує А.А. Вознюк, відкритою є проблема, пов'язана з установленням того, які випадки домашнього насильства необхідно кваліфікувати винятково за цією статтею, а які потребують додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК України [8, с. 8].

На проблемні питання кваліфікації випадків домашнього насильства вказує також О.О. Книженко, зазначаючи, що ст. 126-1 потребує ґрунтовного наукового осмислення, оскільки діяння, які описані в цій нормі, охоплюються суміжними з нею статтями Закону про кримінальну відповідальність [9, с. 45].

Зокрема, триває дискусія щодо поняття «злочинів, пов'язаних з домашнім насильством», що зазначено у ч. 2 ст. 76 Кримінального кодексу України, зміст якого законодавчо не визначено. Необхідно зауважити, що за такого підходу не повністю враховуються правові позиції Конституційного Суду України, який дійшов висновку, що визначальними елементами верховенства права є, зокрема, принцип правової визначеності, ясності й недвозначності правової норми (абзац 2 підп. 5.4. пункту 5 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005) [10]. Принцип правової визначеності означає, що «обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями» (абз. 3 підп. 3.1. пункту 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010) [11]. Те саме стосується й використання формулювання «злочинів, пов'язаних з домашнім насильством».

Щодо визначення зазначеної дефініції А.А. Вознюк пропонує розмежовувати поняття «домашнє насильство» й «злочини, пов'язані з домашнім насильством», під якими, окрім злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, пропонує розуміти й інші злочини, які полягають в умисному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя, чи колишнього подружжя, або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, з подальшою класифікацією їх за видами насильства й закріпленням вичерпного переліку таких злочинів у примітці до ст. 91-1 КК України [12].

О.О. Дударов і М.І. Хавронюк також зазначають, що злочином, пов'язаним з домашнім насильством, необхідно вважати не лише злочин, передбачений ст. 126-1, а й будь-який інший злочин, вчинений щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, проте, на відміну від попередньої позиції, незалежно від того, чи вказані ці обставини у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину [13, с. 41].

З такою позицією можна погодитися лише частково, адже запропоноване визначення «злочинів, пов'язаних з домашнім насильством» не повною мірою відображає предметну сутність і мету їх класифікації, оскільки поза межами вирішення залишається, зокрема, питання комплексної охорони сімейних відносин, об'єднаних за ознакою родового об'єкта.

На наявність проблеми у правозастосуванні поняття «злочини, пов'язані з домашнім насильством», указують дослідження О.Л. Беспаль, яка зазначає, що за даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення в період 2014 – квітень 2019 рр. [14] кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї, щороку збільшується в середньому на 12%, проте уповноважені органи не можуть дати чіткої відповіді, які саме злочини охоплюються рубрикою «кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством в сім'ї» [15, с. 28].

Отже, розбіжності в розумінні поняття «злочини, пов'язані з домашнім насильством», обумовлюють потребу в конкретизації його змісту й законодавчому визначенні дефініції, адже наразі незрозуміло, які суспільно небезпечні діяння охоплюються складом конкретного злочину «домашнє насильство» та є формами його вчинення і тому пов'язані з ним, а які пов'язані з домашнім насильством, оскільки мають спільний родовий об'єкт або ж спільні ознаки об'єктивної сторони, проте посягають на різні за видами правовідносини й кваліфікуються за правилами сукупності злочинів тощо.

Як зазначають О.І. Харитонова та І.А. Тітко, український законодавець утворив варіативну (плюральну) модель реагування на домашнє насильство: 1) сконструював у Кримінальному кодексі України ст. 126-1 «Домашнє насильство»; 2) в деяких складах злочинів передбачив кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; 3) передбачив у ст. 67 КК України обтяжуючу обставину «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» (п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК) та розширив зміст п. 6 ч. 1 ст. 67 КК фразою «вчинення злочину <...> у присутності дитини»; 4) утворив інститут обмежувальних заходів для осіб, які вчинили домашнє насильство (ст. 91-1 КК України); 5) передбачив у ст. 76 КК України «Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням» можливість застосування до таких осіб, що засуджені за злочини, пов'язані з домашнім насильством, обмежень і заборон, передбачених у ст. 91-1 КК України; 6) сконструював ст. 390-1 КК України «Невиконання обмежувальних заходів, або обмежувальних приписів, або непроходження програми для кривдників». З цього випливає, що зміст поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» значно ширший, ніж суто «домашнє» насильство як склад злочину, передбачений ст. 126-1 КК.

Відповідно, і з цим необхідно погодитися, злочин, пов'язаний з домашнім насильством – це: а) злочин, передбачений ст. 126-1 КК; б) злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя, чи колишнього подружжя, або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; в) злочин, поєднаний з обтяжуючою обставиною, передбаченою п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК «Вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК в частині «Вчинення злочину <...> у присутності дитини» [16].

Якщо стосовно злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, позиція науковців є більш-менш зрозумілою, то питання визначення об'єкта й місця розташування злочину «домашнє насильство» в загальній системі злочинів є менш дослідженим і потребує додаткової уваги й вивчення.

Підстави для дискусії щодо місця злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України в системі Особливої частини КК України, дає аналіз диспозиції зазначеної статті, адже форми вчинення суспільно небезпечного діяння й відповідні наслідки його вчинення дають змогу стверджувати, що основний безпосередній об'єкт цього злочину не обмежується лише здоров'ям особи.

Як зазначають О.О. Дударов і М.І. Хавронюк, основним безпосереднім об'єктом зазначеного злочину є здоров'я та нормальний психологічний стан особи. Додатковим факультативним його об'єктом можуть бути воля, честь і гідність особи, її психічна недоторканність [17, с. 68].

Проте необхідно звернути увагу, що на відміну від іншого виду насилля, як зазначає І.А. Грабська, домашнє насилля має свої особливості, а саме: це насилля між

особами, які, як правило, залежать одна від одної; насильство в сім'ї завжди відбувається на відлюдді й протягом тривалого часу; це систематична дія, яка не з'являється зненацька й рідко буває одноразовим епізодом; має тенденцію динамічного деструктивного посилення; з точки зору винуватця є швидким і результативним способом досягнення мети з найменшими затратами [18, с. 20].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що розташування складу злочину «домашнє насильство» в розділі «Злочини проти життя та здоров'я особи» не повною мірою відображає специфіку та зміст охоронюваних суспільних відносин, яким спричиняється шкода або ж створюється загроза її заподіяння. За такої законодавчої конструкції поза межами кримінально-правової охорони залишаються сімейні відносини, яким зазначеним злочином першочергово заподіюється шкода, що не повною мірою відображає й суспільну небезпечність злочинного діяння.

З метою належного захисту сімейних відносин вбачається за доцільне в Особливій частині Кримінального кодексу України передбачити окремий розділ «Злочини проти сім'ї» та, зокрема, перенести до нього злочин «домашнє насильство», родовим об'єктом якого є сім'я.

У подальших дослідженнях планується детальніше проаналізувати проблемні питання кваліфікації зазначеного злочину з урахуванням специфіки суб'єкта й потерпілого, форм вчинення, а також поняття «близькі відносини».

Список використаних джерел:

1. Цілі сталого розвитку ООН на 2016–2030 рр. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytkutysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
2. Стратегія гендерної рівності на 2018–2023 роки : прийнята Радою Європи. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>.
3. Христова Г. Освітній курс «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї» : методичний посібник / Г. Христова. Київ : ВАІТЕ, 2011. 86 с. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/documents/002.pdf>.
4. Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок №1-37. URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%83%D0%9E%D0%9E%D0%9D.pdf>.
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III (Закон утратив чинність на підставі Закону № 2229-VIII (2229-19) від 7 грудня 2017 р. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2018. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2789-14>.
8. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство : актуальні питання теорії та практики. *Форум Права*. 55 (2). С. 6–14. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635559>.
9. Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2 (22). С. 45–52. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/2-2019/knizenko.pdf>.

10. Справа №11-17/2005 : Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05>.
11. Справа № 1-25/2010 : Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v017p710-10>.
12. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум Права*, 55(2). 6–14. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635559>. URL: https://forumprava.pp.ua/files/006-014-2019-2-FP-Voznyuk_3.pdf.
13. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі : науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
14. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування : статистична інформація за 2014 – квітень 2019 рр. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820.
15. Беспаль О.Л. Домашнє насильство: проблемні питання в діяльності державних органів. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П.П. Михайленка. Київ. 22 листопада 2019 р. / ред. В.В. Черней та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 319 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/15188/1/%D0%97%D0%91%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_2019.pdf.
16. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats.
17. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі: науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
18. Грабська І.А. Насильство в подружніх відносинах / І.А. Грабська. *Практична психологія і соціальна робота*. Київ. 1998. № 9. С. 20–23.